

TYPOLÓGIA FAJOK POCHÁDZAJÚCICH Z NÁLEZOV A ARCHEOLOGICKÝCH VÝSKUMOV V KREMNICI A OKOLÍ

Bohuslava Konušová

Národná banka slovenska – Múzeum mincí a medailí, Štefánikovo nám. 11/21,
967 01 Kremnica, bohuslava.konusova@nbs.sk

Abstract:

Konušová, B. 2011: *The typology of pipes and findings from archeological excavations in and around Kremnica. Proceedings from the 1st Conference on “The history of the pipe production and pipe archeological findings in Slovakia”:* 63 – 70
Part of the regional history fund of the NBS - Museum of Coins and Medals at Kremnica are also pipes. Besides the pipes in number of 122 pieces it also includes other collection items relating to the manufacture of pipes and smoking alone. Museum collection fund obtained pipe´s mostly from Kremnica manufacturer Eliáš Štiasny. At the factory attic premises of the family Štiasny were found pipes long time after factory closure that were collected by candidates among them were museum staff from Kremnica and Banská Štiavnica. Museum obtained pipes from other manufacturers by purchase especially from Banská provenance. The second group of Kremnica´s museum pipes consist of pipes obtained by other ways. It´s random collection of Kremnica´s residents and its surrounding and targeted archaeological research in advance of selected locations. It is this second group of pipes that extended list of manufacturers whose products were found in our region.

Key words: regional history, pipes collection, archeological research.

NBS – Múzeum mincí a medailí v Kremnici sa popri dokumentácii dejín numizmatiky a medailérstva na Slovensku zameriava aj na umenie regiónu a dejiny mesta a okolia v celej šírke prírodného, historického a technického rozvoja.

Samostatný zbierkový fond v rámci regionálnej histórie predstavujú fajky. Ich celkový počet je 122 kusov. Súčasťou tohto fondu je aj drevený model fajky, mosadzná forma na modelovanie, štočok, bronzová a železná pečať, nádoba na vypaľovanie fajok, dva drevené stojany na fajky, jeden kovový stojan na cigary s postavou baníka s kladivom v ruke, rozbíjajúcou rudu a rezačka na tabak.

Fajky v zbierkovom fonde pochádzajú prevažne z dvoch lokalít – Banskej Štiavnice a Kremnice, z dielní K. Zachara a E. Štiasneho. Do kremnického múzea sa dostali kúpou od majiteľov z Bartošovej Lehôtky, Banskej Štiavnice a Kremnice. V roku

1984 uskutočnil odborný pracovník múzea PhDr. Gejza Trgina vlastný zber na povale budovy Okresného stavebného podniku, v ktorom pôvodne sídlila továreň na výrobu fajok rodiny Štiasnych.

Okrem fajok získaných dvoma klasickými múzejnými spôsobmi sa v múzeu nachádzajú fajky získané ďalšími spôsobmi. Ide o náhodný zber obyvateľmi Kremnice a blízkeho okolia a cielený archeologický výskum na vopred vytypovaných lokalitách.

Obyvateľ Kremnice daroval v roku 2010 múzeu nález, pozostávajúci z úlomkov keramiky a fajok. Našiel ho pri kopaní ryhy v hĺbke 120 cm pri činžiaku na Továrenskej ulici, poniže Mestského hradu. Okrem šiestich úlomkov keramiky – taniera a misiek zaujmú čisté fragmenty 30 fajok a dve takmer celé fajky. Hlina je hnedočervenej farby. Na pravej strane krčkov sa nachádzajú firemné pečiatky dvoch kremnických výrobcov Johana Ressa a Antona Ressa v podobe IOH.RESS/KREMNITZ a ANT. RESS/KREMNITZ. **(obrázok č. 1.1, 1.2)**

V tesnej blízkosti Mestského hradu našiel obyvateľ rodinného domu pri kopaní v záhrade zachovalý exemplár šesťbokej fajky čiernej farby s palmetovým dnom. Fajka má na frontálnej strane v perlovci pod sebou vyobrazené poprsie baníka, štít s prekříženými baníckymi nástrojmi, kahanec a nápis GLÜCK AUF! Signatúra výrobcu STIASNY je na ľavej strane krčka. **(obrázok č. 2.1, 2.2)**

V tom istom roku našla ďalšia obyvateľka pri kopaní na záhrade v obytnej časti Kremnice, ktorá podľa nej mohla byť v minulosti miestom navážok, tri fragmenty fajok z hnedočervenej hliny. Jeden fragment hnedej šesťbokej fajky má zvyšky firemnej pečiatky ZACHAR K. SELMECZEN, kruhového kolku PRIVI=LEGIRT a mestského znaku Banskej Štiavnice.

Ďalšie dva kusy sú v porovnaní s našimi zbierkami odlišné. Druhý fragment hlinenej fajky je tehlovej farby, hlavička osemboká, mierne zrezané dno, krátky valcovitý krčok s hrubým ryhovaným prstencom. Na vonkajšej strane hlavičky je v ráme postava jazdca (husára) na koni. Spodnú časť rámu rozdeľuje ovál s jednoduchým trojramenným ornamentom. Na dne sa v kruhu opakuje postava jazdca, mávajúceho šablou na jednorožcovi. Po jeho stranách sú iniciály K A. **(obrázok č. 3.1, 3.4)** Tretí fragment štíhlej hlinenej fajky tehlovej farby, valcovitá hlavička, dno guľovité, štíhly krčok sa rozširuje do úzkeho šrafovaného prstenca. V spodnej časti hlavičky je plastická tvár leva. Krčok zdobia štyri ohraničené oválne plochy; tri z nich sa na vonkajšej strane krčka zbiehajú do špica. V oválnej ploche na pravej strane krčka je oválny kolok, pozostávajúci z korunky a pod ňou umiestneného ozdobného nápisu „MAB“ (?). **(obrázok č. 4)**

Posledný nález (darovaný múzeu obyvateľom Dolnej Vsi) predstavuje fragment hlinenej fajky tehlovej farby s hlavičkou zdobenou geometrickým vzorom, štíhlym valcovitým krčkom s hrubým ryhovaným prstencom s dvoma úzkymi prstencami pod a nad ním. Na pravej strane krčka je firemná pečiatka ZACHAR K. SELMECZ, oválny kolok PRIVI=LEGIRT, na ľavej strane je mestský znak Banskej Štiavnice. Fragment fajky sa našiel na pozemku, kde v minulosti stála krčma s nocľahárňou (znázornená na streleckom terči z roku 1835) a kolkáreň. V týchto priestoroch majiteľa pozemku doteraz nachádzajú mince, z ktorých najstaršia pochádza z roku 1761.

Osobitnú skupinu predstavujú fajky, pochádzajúce z archeologických výskumov Mestského hradu, uskutočnených v rokoch 1979 až 1982 a v roku 1987 pod vedením PhDr. Jozefa Hoššu, CSc. Prostredníctvom 37 sond bolo preskúmaných okolo 17 % celkovej plochy hradného areálu. Výskum umožnil vytvorenie predstavy pôvodného tvarovania hradného kopca, odkryl výšku navážok a zvyšky zaniknutých objektov, prispel k poznaniu stavebných úprav objektov. Odkryl 467 hrobov na cintoríne hradného nádvorja a päť krýpt v interiéri kostola. Na základe nových poznatkov a získaných predmetov vznikla v roku 1996 v objekte Severnej veže expozícia pod názvom „Z archeologických výskumov Mestského hradu v Kremnici“. Z hrobov pochádzajú medailóny, krížiky, dve bronzové stíla používané žiakmi na rytie do voskových tabuliek, kostené časti ruženca v tvare končatín a lebiek, ozdobné kovania zo šiat, gombíky a spinky, pracky z opaskov, podkovičky. Priamo v hroboch, resp. v tesnej blízkosti kostier sa našla hlinená fajka a súbor 72 mincí.

Táto výborne zachovalá fajka pochádzajúca z hrobu č. 1 zo sondy XXVI, nachádzajúcej sa za vonkajším múrom bočnej severnej kaplnky, z bielej zrnitej hliny so zeleným glazovaním, s dnom v tvare kýlu, celoplošne zdobená rebrovaním, podľa dr. Hošša „... pravdepodobne predstavuje jeden z najstarších dokladov výroby fajk na území Slovenska z obdobia krátko po prinesení tabaku do Uhorska...“¹ Ev. č. 92. **(obrázok č. 5)**

Do 17. storočia môže byť podľa dr. Hoššu na základe porovnania s nálezom z dna cisterny na Šášovskom hrade (šášovský nález som zatiaľ vo fonde nenašla) zaradená aj fajka, ktorej fragment bol nájdený v sonde IX a mohol byť súčasťou hrovej výbavy. Hlina je bledej ružovo-hnedej farby. Na oboch stranách valcovitého tela je obraz rozetky a nad ňou ornament z odvrátených dvojitých oblúkov. Pod dovnútra pretiahnutým zakončením kĺčka je prstenec. Ev. č. 77. **(obrázok č. 6.1, 6.2)**

V sonde III/IV pri severnej a južnej strane Baníckej bašty bol nájdený fragment hlinenej fajky hnedej farby s valcovou hlavičkou a dnom zdobeným palmetou. Na pravej strane kĺčka je pozdĺžna firemná pečiatka s nápisom IOH:RESS KREMNITZ, nad ňou kvietok, pod ňou?, na ľavej strane okrúhly kolok s uhorským erbom. Ev. č. 64. **(obrázok č. 7.1, 7.2)** V sonde VI v interiéri Baníckej bašty bol nájdený fragment hlinenej fajky hnedej farby s valcovou hlavičkou a dnom zdobeným palmetou. Na pravej strane kĺčka je pozdĺžna firemná pečiatka s nápisom IOH:RESS KREMNITZ a nad ňou kvietok, na ľavej strane okrúhly kolok s tvárou muža. Ev. č. 87. **(obrázok č. 8.1, 8.2)**

V sonde VIII na východnej strane nádvorja sa našli dva výzorovo odlišné fragmenty hlinených fajk, pochádzajúce od spoločného výrobcu:

- fragment hlinenej fajky bledohnedej farby, valcovitá hlavička a kľčok s hrubým prstencom zdobeným šikmým ryhovaním, strieškovito zrezané dno. Na ľavej strane kľčka firemná pečiatka s nápisom Suchy. Ev. č. 29. **(obrázok č. 9)**
- fragment hlinenej fajky bledohnedej farby, valcovitá hlavička a kľčok s hrubým

¹ Hoššo, J.: Lektorský text stálej expozície Historicko-archeologického vývoja Mestského hradu v Kremnici, 1996, s. 60.

prstencom zdobeným čipkovaním, strieškovito zrezané dno. Na ľavej strane kľčka firemná pečiatka s nápisom Joh.Suchy. Ev. č. 8. **(obrázok č. 10)**

V sonde XXII bol nájdený fragment hlinenej fajky čiernej farby s valcovitou hlavičkou, dnom zdobeným palmetou, prstencovito zakončeným kľčkom. Na pravej strane kľčka pozdĺžna firemná pečiatka s nápisom E. STIASNY SCHEMNITZ, na ľavej strane kruhový kolok s erbom mesta Banská Štiavnica. Ev. č. 78. **(obrázok č. 11)**

V sonde XXXV v tesnej blízkosti Severnej veže sa našiel fragment hlinenej fajky červenohnedej farby s osemhrannou hlavičkou, dnom zdobeným palmetou, s kľčkom zakončeným šikmo ryhovaným prstencom. Na pravej strane pozdĺžna firemná pečiatka s nápisom M. HÖNIG SCHEMNITZ, na ľavej strane kruhový kolok s obrazom tváre. Ev. č. 84. **(obrázok č. 12.1, 12.2)**

V roku 1993 bol v hornej časti Štefánikovho námestia vedený výkop široký 70 cm a hlboký 60 cm určený pre elektrický kábel. Zemné práce neboli ohlásené odbornému pracovišku, preto sa pracovníci múzea podujali na zber archeologického materiálu, ktorý bol v múzeu následne spracovaný a zaevidovaný pod prírastkovým číslom 185/94. V juhovýchodnom rohu námestia, kde niekedy stál pizetárov dom, a toto miesto po zbúraní počas druhej svetovej vojny slúžilo ako improvizované smetisko, sa medzi fragmentmi kachlíc našiel aj fragment mramorovanej hnedo-čiernej fajky s osemhrannou hlavičkou, dnom zdobeným palmetou, kľčkom zakončeným ryhovaným prstencom. Na pravej strane je zvyšok firemnej pečiatky s ťažko čitateľným nápisom obsahujúcim písmená WW E (M.Hönig Schemnitz). Na ľavej strane je ťažko čitateľný okrúhly kolok. Ev. č. 124-N-O.

Podobná situácia nastala v rokoch 1997 až 1999, kedy sa na dvore Múzea mincí a medailí, spoločnom pre tri budovy, vykonávali zemné práce, súvisiace s rekonštrukciou budov. Vo vykopanej zemine, ktorá mala charakter navážky, pracovníci múzea objavili medzi fragmentmi nádob, kachlíc, skla a metalurgickej keramiky, aj dva fragmenty fajok. Malý fragment zvonku hnedej fajky so strieškovito zrezaným dnom je bez značenia. Druhý fragment hlinenej fajky je z oranžovej hliny, na zvyšku hlavičky sú stopy po geometrickom vzore. Dno polguľovito zaoblené prechádza v štíhly oblý kľčok, ktorý sa k ústiu rozširuje. Zdobia ho dva tenké a tretí silný prstenec. Pod nimi, na ľavej strane je firemná pečiatka s nápisom MANHET. Ev. č. Hell 18. **(obrázok č. 13)**

Na fajkách evidovaných v zbierkovom fonde Múzea mincí a medailí sa vyskytujú firemné značky STIASZNY, STIASNY SOHN KREMNITZ, HONI IPAR KÖRMÖCZ, SCHEMNITZ, ZACHAR SELMECZEN, ZACHAR K. SELMECZEN, K.ZACHAR B.ŠTIAVNICA, ŠTIAVNIČKA, ADLER, M:HÖNIG WW E SCHEMNITZ, JK, SS. Fajky, pochádzajúce z archeologických výskumov a zberov a náhodných nálezov, obohacujú zbierkový fond fajok a snád' aj naše poznatky o ďalších značkách.

LITERATÚRA

HOŠŠO, J., 1983: Nálezová správa z historicko-archeologického výskumu NKP Kremnica – Hrad. Žiar nad Hronom, 168 s.

ŠTEFFEK, J., 2007: Hlinené fajky banskoštiavnického regiónu: Fajkári B. Štiavnice.

In: Zborník múzeí Banskobystrického samosprávneho kraja Stredné Slovensko 11 spoločenskej vedy, Stredoslovenské múzeum Banská Bystrica, s. 79 – 96.

GLOCKO, F., 2007: Fajky a fajčiarske pomôcky zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, HARMONY, s. r. o., 95 s.

ZOZNAM FOTOGRAFIÍ (Autor: Miloš Lacko)

Obrázok 1.1, 1.2. Na pravej strane fajky sa nachádza firemná pečiatka Antona Ressa „ANT.RESS/KREMELITZ“.

Obrázok 2.1. Signatúra výrobcu STIASZNY.

Obrázok 2.2. V perlovci pod sebou vyobrazené poprsie baníka, štít s prekríženými baníckymi nástrojmi, kahanec a nápis GLÜCK AUF!

Obrázok 3.1, 3.2. Na dne v kruhu postava jazdca mávajúceho šablou na jednorožcovi. Po jeho stranách sú iniciály K A.

Obrázok 3.3, 3.4 Na vonkajšej strane hlavičky je v ráme postava jazdca (husára) na koni.

Obrázok 4. Fragment hlinenej fajky s plastickou hlavou leva a oválnym kolkom pozostávajúcím z korunky a nápisu „MAß“.

Obrázok 5. Hlinená fajka so zeleným glazovaním, s dnom v tvare kýlu, celoplošne zdobená rebrovaním.

Obrázok 6.1, 6.2 Fragment hlinenej fajky bledej ružovohnedej farby s plastickou rozetou.

Obrázok 7.1. Fragment hlinenej fajky, na pravej strane s firemnou pečiatkou s nápisom IOH:RESS KREMELITZ.

Obrázok 7.2. Fragment hlinenej fajky, na ľavej strane s okrúhlym kolkom s uhorským erbom.

Obrázok 8.1. Fragment hlinenej fajky, na pravej strane s firemnou pečiatkou s nápisom IOH:RESS KREMELITZ.

Obrázok 8.2. Fragment hlinenej fajky, na ľavej strane s okrúhlym kolkom s tvárou muža.

Obrázok 9. Fragment hlinenej fajky, na ľavej strane křčka firemná pečiatka s nápisom Suchy.

Obrázok 10. Fragment hlinenej fajky, na ľavej strane křčka firemná pečiatka s nápisom Joh.Suchy.

Obrázok 11. Fragment hlinenej fajky, na pravej strane křčka firemná pečiatka s nápisom E. STIASNY SCHEMELITZ.

Obrázok 12.1. Fragment hlinenej fajky, na pravej strane fajky firemná pečiatka s nápisom M. HÖNIG SCHEMELITZ.

Obrázok 12.2. Fragment hlinenej fajky, na ľavej strane fajky kruhový kolok s vyobrazením tváre.

Obrázok 13. Fragment hlinenej fajky s firemnou pečiatkou s nápisom MANHET.

Obrázok 1.1

Obrázok 1.2

Obrázok 2.1

Obrázok 2.2

Obrázok 3.1

Obrázok 3.2

Obrázok 3.3

Obrázok 3.4

Obrázok 4

Obrázok 5

Obrázok 6.1

Obrázok 6.2

Obrázok 7.1

Obrázok 7.2

Obrázok 8.1

Obrázok 8.2

Obrázok 9

Obrázok 10

Obrázok 11

Obrázok 12.1

Obrázok 12.2

Obrázok 13